

УДК 159.9

Вплив надзвичайної ситуації на розуміння смислу життя рятувальниками Державної служби України з надзвичайних ситуацій

Оніщенко Н.В.

В статті розглядаються питання впливу психотравмуючої ситуації на особистість в загалі та на розуміння нею смислу життя зокрема. Представлено результати дослідження розуміння фахівцями-рятувальниками сутності смислу життя в залежності від набутого ними досвіду виконання професійних обов'язків в умовах надзвичайної ситуації, а саме, від досвіду виконання діяльності в ситуаціях, де мали місце людські жертви.

Ключові слова: смисл життя, надзвичайна ситуація, зіткнення зі смертю, рятувальник.

В статье рассматривается вопрос влияния психотравмирующей ситуации на личность в общем и на понимание ею смысла жизни в частности. Представлены результаты исследования понимания специалистами-спасателями смысла жизни в зависимости от приобретенного ими опыта выполнения профессиональных обязанностей в условиях чрезвычайной ситуации, а именно, от опыта выполнения деятельности в ситуациях, где имели место человеческие жертвы.

Ключевые слова: смысл жизни, чрезвычайная ситуация, столкновение со смертью, спасатель.

The article deals with the influence of traumatic situations on the individual person, as well as rethinking the meaning of human life after the situation. The findings of research to rethink the meaning of life rescuers' after the professional tasks in emergency situations where there have been casualties.

Key words: the meaning of life, emergency situation, encounter with death, rescuer.

Постановка проблеми. Професійна діяльність працівників аварійно-рятувальних підрозділів Державної служби України з надзвичайних ситуацій здебільшого відбувається в умовах несприятливого впливу цілого ряду патогенних факторів, здатних викликати у фахівців різні негативні психічні стани. Відмітимо, що під впливом травматичної ситуації у людини порушується процес сприйняття безперервності життя і руйнуються індивідуальні пояснювальні схеми, які до травматичного впливу робили суб'єктивний світ зрозумілим і передбачуваним. З цієї точки зору діяльність рятувальника можна назвати професією з досить високою «психологічною вартістю», адже фахівець рятувального підрозділу зазнає на собі досить тяжкого стресогенного впливу, виконуючи свої професійні обов'язки в умовах надзвичайної ситуації (НС). Чого тільки варті трагічні події, в наслідок яких гинуть люди, діти залишаються без батьків, а наслідки таких катастроф вимірюються десятками, а іноді, сотнями скалічених людських життів. За таких обставин досить актуальним є вивчення розуміння фахівцями-рятувальниками, які майже щоденно стикаються зі смертю, особливостей смислу життя, його сутності та наповнення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема смислу життя - питання, яке прийнято відносити до сфери філософії. Проте з кожним роком ця категорія стає більш звичною як для психологів-дослідників, так і для практикуючих фахівців [2]. Найбільш розробленим це питання можна вважати в межах екзистенціально-гуманістичного напрямку. Фахівці-психологи, в межах зазначеної галузі, як один із чинників так званої «переробки» смислу власного життя і зміни власних життєвих орієнтирів та пріоритетів, дуже часто розглядали зіткнення зі смертю. Вважається, що яким би не був результат подібного зіткнення, безсумнівно, що будь-які його наслідки справлять на особистість сильний вплив [3]. Засновник екзистенціальної психотерапії Віктор Франкл у своїх роботах досить докладно висвітлював питання значення усвідомлення смертності для пошуку сенсу людського життя [4]. А.В. Гнездилов, говорить що осмислення смерті веде до більш осмисленого підходу до життя. Адже саме смерть, як ніщо інше, показує цінність життя [1].

Відмітимо, що зіткнення зі смертю, як і будь-яка інша критична ситуація, по своїй суті є амбівалентною. Вона справляє двоякий вплив на людину: з одного боку, така зустріч може вселити жах перед небуттям і кінцем, тобто виразитися в підсиленому страху до смерті, й стати руйнівною силою для людини, а з іншого боку - додати життю сенсу, зробити його більш повним і змістовним. Таким чином, особистість по-різному може реагувати на критичну ситуацію зіткнення зі смертю.

Виклад основного матеріалу. На початку нашого дослідження, метою якого стало встановлення особливостей розуміння смислу життя фахівцями аварійно-рятувальних підрозділів ДСНС України з різним професійним досвідом (1-ша група – курсанти; 2-га група – рятувальники, які при ліквідації наслідків НС не стикалися з людськими жертвами; 3-я група – рятувальники, що мають досвід зіткнення зі смертю загиблих внаслідок НС), було проведено психодіагностичну бесіду на задану тему. При обробці результатів виникли труднощі з боку аналізу великого діапазону сфер відповідей щодо розуміння досліджуваними смислу свого життя. Такі розбіжності ми пов'язуємо саме з категорією професійного та суб'єктивного досвіду рятувальників, а також з їх віковими особливостями. Отримані в ході бесіди дані було узагальнено, результати відбито в таблиці 1.

Під час аналізу всіх відповідей досліджуваних стосовно відношення до життя та смерті, було висунуто припущення, що смислом можна назвати наповнення життя людини. Якщо говорити, що смислу не має, то скоріше життя людини буде пустим, безцільним і, відповідно, позбавленим будь-якої

цінності. Необхідно також відмітити «плаваючий» або несформований характер смислу життя.

Таблиця 1.

Особливості трактування фахівцями-рятувальниками
смислу свого життя (%)

Характеристика смислу життя	1-а група	2-а група	3-я група	j (1, 2)	j (1, 3)	j (2, 3)
Смислу життя немає	8,22	-	-	1,67	1,67	-
Смисл в самому житті	19,37	10,45	41,29	1,53	2,68*	2,91*
В любові та доброті	6,64	20,20	19,50	2,15*	2,05*	0,22
Жити, щоб приносити користь	-	12,80	15,10	2,16*	2,24*	0,42
Жити заради задоволення	10,10	-	-	1,89	1,89	-
Жити, щоб виконати своє призначення, місію	18,33	24,19	24,11	1,33	1,15	0,39
Для продовження роду	-	8,14	-	1,31	-	1,31
Смисл у самореалізації	15,39	7,17	-	1,42	2,17*	1,30
Смисл у боротьбі з труднощами	-	10,26	-	1,70	-	1,70
Смисл життя у смерті	5,25	-	-	0,67	0,67	-
В забезпеченні собі безсмертя через славу, вчинки, нащадків	16,70	6,79	-	1,58	2,17*	1,23

*p≤0,05

При цьому дуже часто смисл життя визначається рядом життєвих обставин або конкретними зовнішніми умовами. Відповідно, смисл у різні етапи та періоди життя людини може змінюватись як повністю, так і частково.

Аналізуючи отримані результати, ми звернули увагу на велику кількість варіантів відповідей у курсантів-випускників факультету аварійно-рятувальних сил. В 1-ій групі опитаних відмічено найбільшу кількість думок щодо трактування смислу життя. Загально групова тенденція дозволяє відмітити, що переважна більшість курсантів вважає смислом свого життя сам процес життя або його цінність (19,37%). На другому місці в умовному рейтингу наведено позиції, де смислом життя є виконання свого призначення, місії тощо (18,33%). І третє місце посідає така характеристика смислу життя як забезпечення собі безсмертя через славу, вчинки, нащадків (16,70%). Приведена трійка трактувань смислу життя характеризується наявністю в них вищих мотивів та, можливо, певного професійного відбитка або своєрідної професійної проєкції. Іншими словами, досліджувані 1-ї групи можуть сприймати себе вже як справжніх рятувальників, що і справляє вплив на їх ціннісно-смыслову сферу. Проте, вважаємо за необхідне зауважити, що в 1-ій групі досліджуваних відмічено такі розуміння смислу життя, яких не має в 2-ій та 3-ій групах опитаних. Серед них, наприклад, є таке, що смислу життя немає. Жоден з діючих рятувальників не надав такого трактування смислу життя.

Аналогічну ситуацію зафіксовано і відносно трактування смислу життя заради задоволення та смислу життя у смерті. В даному випадку можна припустити існування впливу саме вікових особливостей на процес формування смисложиттєвих орієнтацій, а також відсутності професійного досвіду участі в ліквідації наслідків НС, де можна зустріти людські жертви або страждання через біль втрати близької людини.

Відмітимо, що в 2-ій групі досліджуваних – рятувальників, які під час своєї діяльності не стикались з людськими жертвами, більшість – майже кожний четвертий – характеризує смисл свого життя як виконання свого призначення, місії. Трохи менша кількість досліджуваних, близько 20%, вважають смислом життя любов та доброту. І третє місце в такому умовному рейтингу відведено трактуванню, що смисл життя полягає в тому, щоб приносити користь оточуючим (12,80%). Хотілося б зауважити, що між зазначеними варіаціями трактування смислу життя та професійною діяльністю опитаних можна провести досить помітну паралель. Характер професійної діяльності фахівців-рятувальників є стовідсотково соціально спрямованим. Іншими словами, виконуючи свої професійні обов'язки, фахівці аварійно-рятувальних підрозділів ДСНС України служать людям – вони творять добру справу, допомагаючи постраждалим у нещасті.

Окремої уваги заслуговує розгляд варіантів трактувань смислу життя рятувальників, які під час виконання своїх професійних обов'язків стикались з людською смертю. Одразу відзначимо, що відповіді опитаних 3-ї групи були більш схожими одна на одну та не відрізнялись великою кількістю варіацій. Так, аж 41,29% з усіх опитаних 3-ї групи обрали смислом свого життя саме життя. Можна припустити, що це може бути обумовлено саме специфікою їх суб'єктивного досвіду та характером їх діяльності. Ці фахівці неодноразово були свідками болі людських страждань від втрати близьких та самі бачили загибель людей, а такий досвід не може не справляти впливу на особливості ціннісно-смыслові сфери особистості. Далі за убуванням представлено характеристики смислу життя, які були приведені рятувальниками 3-ї групи: смисл життя у виконанні своєї місії, призначення (24,11%), смисл життя в любові та доброті (19,50%), смисл життя в тому, щоб приносити користь (15,10%). Саме таким чином характеризують смисл життя рятувальники, які увійшли до 3-ї групи досліджуваних. Інших

варіантів, які було відмічено в 1-ій та 2-ій групах досліджуваних, в 3-ій групі не зафіксовано.

З метою більш детального вивчення особливостей смислу життя досліджуваних нами було застосовано модифіковану методику «Незавершені речення». Окрім цього даний метод дозволив проаналізувати уявлення досліджуваних щодо самого найціннішого в їхньому житті, щодо умов, у яких життя набуває чи втрачає смисл. Аналіз отриманих даних було розпочато з розгляду відповідей, що несли основне смислове навантаження та відносились до уявлень людини про смисл життя.

«Життя має сенс, якщо...». Зміст цього речення фактично відбиває позицію особистості відносно того, що наповнює її життя смислом. Встановлено, що практично кожний третій фахівець з 2-ї та 3-ї груп (33,90% та 29,67% відповідно) та лише 16,30% опитаних з 1-ї групи відмічають, що смисл життя виражається в її цільовій спрямованості. Відмінності є достовірними на рівні $p \leq 0,05$.

Для 48,10% рятувальників 3-ї групи життя має сенс, коли вони знають, що потрібні комусь – «Життя має сенс, коли є заради кого жити». Така позиція є властивою лише 9,25% майбутніх фахівців АРП (відмінності є значущими на рівні $p \leq 0,01$). Зауважимо, що така позиція містить в собі бажання бути потрібним не тільки близьким, а і людям взагалі. Ось приклади відповідей:

- ✓ «Життя має сенс, якщо я приношу користь людям» (О., 39 років);
- ✓ «Життя має сенс, коли ти потрібен суспільству, людям» (Д., 41 рік).

Це можна пояснити проєкцією професійної спрямованості досліджуваних на їх ціннісно-смислову сферу.

Підсумовуючи отримані дані, можна стверджувати, що фахівці 2-ї та 3-ї груп більше, ніж майбутні рятувальники, орієнтовані на реалізацію потреби у власній необхідності, важливості свого існування для інших, для суспільства. Курсанти, у свою чергу, більш націлені на результат, на досягнення.

Також кожний четвертий рятувальник (як з 2-ї, так і з 3-ї груп досліджуваних) вважають, що життя наповнюється смислом, якщо є чим займатись, є бажана робота, цікава справа.

Кожен п'ятий курсант (21,65%) і 32,19% рятувальників з 2-ї групи та 35% досліджуваних з 3-ї групи вважають, що смисл життя полягає в самому житті.

Надалі розглянемо результати відповідей на питання «Життя не має сенсу, коли...». Таке формулювання речення несе в собі додаткове емоційне навантаження. Відмічаючи протилежність даного речення попередньо розглянутому, зауважимо, що їх продовження не завжди були протилежними один одному. Приблизно, один з п'яти варіантів збігався з продовженням першого речення.

Майже 15% рятувальників 3-ї групи відповіли, що в житті кожної людини обов'язково є смисл. Таку ж позицію підтримують лише 3,50% курсантів ($p \leq 0,05$). Згадаємо, що в попередньому реченні практично кожен третій фахівець відповів, що смисл життя полягає в самому житті. В теперішньому випадку у деяких досліджуваних з'явилась умова, за якої вони будуть вважати своє життя позбавленим смислу. Серед таких умов найчастіше зустрічаються: «якщо сидиш на місці», «якщо немає дітей», «якщо не має можливості розвиватись». Зауважимо, що в таких відповідях можна відзначити присутність думки про різноманітні зупинки – зупинки у професійному житті, у продовженні роду, в саморозвитку тощо.

На це питання також були отримані відповіді, які зберегли основні тенденції. Ось деякі варіанти: «Життя не має сенсу, якщо не має мети, мрії» - 35,10% курсантів, 24,86% рятувальників з 2-ї групи, 28,16% досліджуваних з 3-ї групи. Також відмітимо, що 95% таких відповідей дають досліджувані, яким ще не виповнилось 35 років. «Життя не має сенсу, якщо ти самотній, нікому не потрібний» - такої думки дотримуються 24,16% рятувальників 2-ї групи, 27,20% – 3-ї групи та 16% курсантів. Знову ж таки ми бачимо, що рятувальники більш гостро переживають своє суб'єктивне відчуття самотності та «непотрібності». Ось деякі приклади завершення цього речення:

- ✓ «Життя немає сенсу, якщо людина не має мети, почуває себе покинутою, нікому не потрібною» (Д., 25 років);
- ✓ «Життя немає сенсу, якщо воно не наповнене думкою» (А., 34 роки);
- ✓ «Життя немає сенсу, якщо ти прожив його бездарно, не залишив після себе щось корисне та добре» (Р., 29 років);
- ✓ «Життя немає сенсу, якщо ти невиліковно хворий» (О., 25 років);
- ✓ «Життя немає сенсу, якщо воно не приносить радощів» (Д., 38 років).

Зауважимо, що у відповідях рятувальників, на відміну від курсантів, майже не зафіксовано потреби у переживанні сильних емоцій. Це, безумовно, наслідок професійної діяльності фахівців аварійно-рятувальних підрозділів МНС України.

Наступне речення, яке було проаналізовано нами, – це «Жити варто тому, що...». Близько 15% курсантів відповіли, що «Жити варто тому, що це цікаво» або «...тому, що життя чудове!». Таку ж точку зору поділяють 18,25% фахівців з 2-ї групи та 21,90% - з 3-ї групи ($j = 2,17$, при $p \leq 0,05$ – між 1-ю та 3-ю групами).

Близькі та кохані люди, а також друзі виступають найважливішим стимулом подальшого життя для 31,18% рятувальників з 3-ї групи і лише для 5,50% курсантів (результати є достовірними на рівні $p \leq 0,05$).

Необхідно також відмітити песимістичні нотки у відповідях рятувальників 2-ї групи на вказане речення – «Жити варто тому, що жити треба». Таких відповідей у цих досліджуваних було зафіксовано близько 20%.

Приблизно стільки ж опитуваних з 1-ї групи практично не змогли пояснити, чому саме потрібно жити. А ось приклади інших відповідей:

✓ «Жити варто тому, що життя цього варте» (Л., 22 роки);
 ✓ «Жити варто тому, що треба жити завжди» (О., 23 роки);
 ✓ «Жити варто тому, що є багато речей, заради яких потрібно жити» (Д, 23 роки). В таких відповідях можна розглядати прагнення та любов до життя. Таких варіантів у 1-ій групі, на жаль, трохи менше - 13,27%.

Окремої уваги заслуговують відповіді досліджуваних, які не увійшли до вище приведених груп відповідей:

✓ «Жити варто тому, що це можливість виразити себе» (Н., 30 років, 2-а гр.);
 ✓ «Жити варто тому, що іноді відбуваються зустрічі, які запам'ятовуєш назавжди» (О., 32 роки, 2-а гр.);
 ✓ «Жити варто тому, що я не все ще зробив» (С., 40 років, 3-а гр.).

Наступним реченням, що було запропоновано рятувальникам, стало: «Що для людей є найціннішим в житті?» 38,90% фахівців з 3-ї та 33,15% рятувальників з 2-ї груп вважають для себе найбільшою цінністю свою родину, дітей, батьків. В 1-ій групі досліджуваних таку відповідь дали лише 12,56% опитаних ($j = 2,45$ та $j = 2,17$ відповідно). Результати є достовірними на рівні $p \leq 0,05$.

Здоров'я – це велика цінність для 14,70% курсантів, 12,11% рятувальників з 2-ї групи та для 15,50% - з 3-ї групи. За даною відповіддю суттєвих розходжень не виявлено, хоча ми припускали, що така відповідь буде найбільш притаманною для фахівців 2-ї та 3-ї груп, адже вони в силу своєї професійної діяльності були свідками втрати здоров'я постраждалих та на собі відчули прояви хронічних захворювань. Проте, як з'ясувалося, така цінність як здоров'я, є універсальною для всіх.

Також більше половини рятувальників з 3-ї групи (67,15%), 42,17% фахівців з 2-ї групи та лише кожен третій курсант відповіли, що найціннішим є саме життя. Результати є достовірними на рівні $p \leq 0,01$ між 3-ю та 1-ю групами. Окрім вже зазначених варіантів серед відповідей зустрічались і наступні:

✓ «Найцінніше в житті – це прагнення жити» (А., 23 роки, 1-а гр.);
 ✓ «Найцінніше в житті – це ті, кого ти кохаєш та цінуєш» (Н, 37 років, 3-а гр.);
 ✓ «Найцінніше в житті це здоров'я, воля, чиста совість, друзі, родина, цікава робота» (О., 30 років, 2-а гр.).

Для деяких людей смисл життя може мати вираження у відповідальності, обов'язку. Така категорія з часом дуже змінилась та стала залежати від тенденцій формування суспільної свідомості. На сьогодні категорія обов'язку – неоднозначне поняття. Якщо обов'язки людини в окремих сферах життєдіяльності прописані законодавством країни, особистісні завдання та пріоритети кожної людини регламентувати набагато складніше.

В нашому дослідженні серед незавершених речень було і таке: «Що повинна зробити кожна людина у своєму житті?» Так, близько 20% опитаних 1-ї групи вважають, що кожна людина повинна зробити щось важливе, щось добре. Відповіді рятувальників 2-ї та 3-ї груп досліджуваних схожі на наведені, але вони відрізняються більшим спектром «добрих справ».

Також слід відзначити, що відповіді курсантів на це запитання більш орієнтовані на кінець життя (щоб після людини залишилось щось корисне, добре), а відповіді фахівців 2-ї та 3-ї груп спрямовані на процес життя (треба постійно творити добро, допомагати та приносити користь). Це можна віднести до суттєвих відмінностей у структурі смисловитих орієнтацій фахівців аварійно-рятувальних підрозділів МНС України з різним суб'єктивним та професійним досвідом.

12% рятувальників з 2-ї та 3-ї груп досліджуваних вважають, що кожна людина повинна, перш за все, залишатися людиною, жити та чинити достойно. Така ж кількість рятувальників 2-ї групи, 16,70% курсантів та 15,90% фахівців з 3-ї групи вважають, що головна задача кожного – це прагнути досягти своєї мети, встигнути зробити все, що хотілось, знайти своє призначення та реалізуватись у ньому.

Необхідно відмітити, що серед відповідей на приведені питання було відмічено досить малу кількість такої варіації, як «кожна людина у своєму житті повинна бути щасливою». З цього постає наступне питання «Що потрібно для щастя? Коли виникає таке почуття?»

Так, приблизно кожен п'ятий рятувальник з 2-ї та 3-ї групи вважає себе щасливим, коли «все добре». Поняття «добре», на думку опитаних, містить у собі такі складові, як «коли нічого не турбує», «коли не має поганих подій», «коли все йде як завжди». Також близько 18,50% рятувальників 3-ї групи відмічають, що вони є щасливими, коли у них «все виходить, як хотілось», «коли здійснюються мрії».

У наступну групу увійшли відповіді, в яких відмічається залежність особистого щастя від щастя та добробуту близьких людей, від їх присутності поруч. Таку відповідь надали 38,29% опитаних з 3-ї групи, 29,10% - з 2-ї групи – відмінності достовірні на рівні $p \leq 0,05$. Серед курсантів таких досліджуваних близько 25% (у порівнянні з 3-ю групою розходження достовірні на рівні $p \leq 0,05$). Отже, можна сказати, що особливо в 3-ій групі рятувальників відмічається тенденція переходу з важливості свого щастя на добробут та благополуччя близьких людей. Також можна припустити, що саме особливості професійної діяльності, яка пов'язана з ризиком для життя, з наданням допомоги постраждалим, сприяють усвідомленню не тільки того, що найціннішим є життя, а і того, що близькі люди – це також найдорожче, що може бути у людини.

Щастя 12,89% опитаних 2-ї групи та 14,10% 3-ї групи залежить від наявності в їх житті любові та розуміння, усвідомлення своєї цінності для когось – «коли хтось кохає», «коли відчуваю і знаю, що комусь потрібен». Приблизно така ж кількість рятувальників з обох груп та 10,10% курсантів відчувають себе щасливими, коли зайняті своєю улюбленою справою, коли працюють, коли є робота.

Висновки. Протягом дослідження було відмічено, що смисл життя фахівці АРП визначають

переважно як певний його зміст або наповнення. Смысл може визначати цінність життя та його спрямованість. Встановлено, що курсанти – майбутні рятувальники, розуміють смысл життя крізь призму вищих мотивів. Також в їх трактування зазначеної категорії відмічається проекція особистісної професійної спрямованості. Загальногрупова тенденція свідчить про те, що переважна більшість досліджуваних 1-ї групи вважає смыслом свого життя сам процес життя. Зауважимо, що в 2-ій групі досліджуваних більшість рятувальників вважають смыслом свого життя виконання свого призначення, місії. Трохи менша кількість досліджуваних головним в житті вважає любов та доброту. І третє місце в такому умовному рейтингу відведено розуміння смыслу життя як присвяченні свого життя для користі оточуючих. Переважна більшість фахівців-рятувальників з 3-ї групи досліджуваних вважають смыслом свого життя саме життя. Це може бути зумовлено саме специфікою їх суб'єктивного досвіду та характером їх професійної діяльності.

Таким чином, можна стверджувати, що при оцінці свого життя, життєвої спрямованості та смысложиттєвих орієнтирів досліджувані трьох груп відрізняються змістовним наповненням зазначених категорій. Отже, професійний досвід особистості відіграє провідну роль у процесі сприйняття свого життя, в побудові та розстановці власних пріоритетів.

Література:

1. Гнездилов А.В. Путь на Голгофу: Очерки работы психотерапевта в онкологической клинике и хосписе / А. В. Гнездилов. - СПб.: Изд-во Петербург - XXI век, 1995. - 136 с.
2. Психология личности и образ жизни: Сборник статей / Сост. Е.В. Шолоховой. - М.: Мысль, 1987. - С.137-145.
3. Психология смерти и умирающего [Хрестоматия / Сост. К.В. Сельченко]. - Мн.: Харвест, 1998. -656 с.
4. Франкл В. Человек в поисках смысла / Виктор Франкл ; [Пер.с англ. и нем.] Общ. ред. Л.Я. Гозмана, Д.А. Леонтьева; Вступ. ст. Д.А. Леонтьева. - М.: Прогресс, 1990. - 368 с.